

EVROPA PILA Z LOŠTICKÝCH POHÁRŮ

Takto uvedla svůj zajímavý příspěvek Česká televize v pořadu Toulavá kamera v únoru roku 2006. Reportéry zaujaly, obdobně jako návštěvníky nové expozice středověku v muzeu v Mohelnici, štíhlé poháry hnědé barvy s povrchem pokrytým puchýřky, které se svým charakterem přibližují kamenině. Dnes víme, že místem jejich výroby bylo malé město Loštice, ležící 30 km severně od Olomouce nedaleko řeky Moravy. Hrnčíři je nabídli na trh někdy na počátku 15. století, můžeme proto uvažovat, že se tak stalo okolo roku 1406. Produkce dosáhla vrcholu v závěru 15. století, kdy se poháry s věncem oušek dostaly až do Uher a zájem o ně ustal před polovinou 16. století, kdy na stolech renesančních měšťanů nahradily hrubé poháry kvalitní nádoby z dílen jihomoravských habánů.

*Košťický hrnec okovaný stříbrem
ze sbírky dr. Figdora.*

*Dnes uloženo v Historisches
Museum der Stadt Wien.*

Počátky produkce specifické keramické skupiny můžeme hledat již v době slovanské, tedy v 11.-12. století. Tehdy se usadili na okraji Mohelnice se specializovaní řemeslníci, kteří do hlíny nádob přidávali ke zvýšení jejich užitných vlastností grafit těženy u vsi Svinov. Tuha lépe rozvádí teplo v nádobách, a tak naši předkové mohli připravovat potravu na otevřených ohništích. Při vyšších teplotách se na povrchu nádob vytvořily malé puchýřky, které zprvu byly považovány za zmetky. Ve 13. a 14. století dále používali hrnčíři na Lošticku k výrobě hrnců a masivních zásobnic tuhu. Svým žádaným zbožím zaplavili trhy na Moravě a ve východních Čechách. Někdy v závěru 14. století, zcela v duchu chápání "bizarnosti" vrcholného středověku, se rozhodli vyrobit poháry s povrchem pokrytým puchýřky. Jejich nápad se ukázal jako "trefa do černého", která jim zajišťovala obživu déle než 100 let. Po změně vkusu v renesanci jejich produkce upadla v zapomnění.

Teprve za 320 let, v roce 1874, vyzvedl ze země první poháry stavitel Kliment Hladiš v Lošticích na zahradě domu č.p.116. Dle dobových zvyklostí rozeslal část svých objevů do centrálních muzeí Rakouska-Uherska a odborný svět se tak prvně dozvěděl o neobvyklé středověké keramické skupině. Jako perličku musíme uvést, že se jeden z nich, i s oficiálním věnováním, dochoval v Krakově. Postupně přibývaly nálezy i na jiných místech mocnářství, a tak již v roce 1910 mohl vídeňský historik umění Walcher von Moltheim správně zařadit neobvyklé poháry do 14.-15. století a jako místo produkce stanovit Loštice. Je zajímavé, že jeho závěry byly opisovány ještě dalších padesát let. Ve střední Evropě zájem o keramiku s puchýřky stagnoval, jen v samotných Lošticích neúnavně sbíral a evidoval náhodné nálezy místní vlastivědný badatel, původním povoláním přednosta stanice, Adolf Lang. Na konci padesátých let minulého století napsal o svých výzkumech několik zajímavých článků, většinou do sborníku Severní Morava. První pokus o chronologické třídění provedla v téže době Zoroslava Drobná a v roce 1969 doplnil její závěry Z. Měřínský.

Nejstarší vyobrazení loštického poháru. Kolín nad Rýnem, 16. stol.

Novou kvalitu v poznání pak přinesly rozsáhlé archeologické výzkumy prováděné v rámci stavebních aktivit v intravilánu města Loštice. V roce 1977 při stavbě nákupního střediska Jednoty byla odkryta část usedlosti hrnčíře, v roce 1980 při stavbě domu s pečovatelskou službou situovaného na levém břehu Třebůvky se podařilo zachytit rozsáhlou skládku defektních výrobků a konečně v roce 1982 na Hradské ulici, spojnici mezi Lošticemi a Bouzovem zbytky dílen s doklady výroby. Naposledy v roce 2004 při stavbě tělocvičny na Komenského ulici byla nalezena část pece na pálení keramiky spolu se skládkou defektních výrobků.

Terénní pozorování a drobné archeologické výzkumy prokázaly, že hrnčíři specializovaní na výrobu keramiky "s puchýřky" pracovali také v okolí Loštic. Dobře máme v současné době dokumentovanou situaci v nedalekých Žádlovicích, kde v trati U Dvora byla zachycena část usedlosti hrnčíře z 2. poloviny 13. a počátku 14. století. Na svahu za domem č.p.4 se podařilo zachytit zbytky dílen. Také nedaleko výchozů tuhy u Svinova pracovaly hrnčířské dílny. Můžeme tedy hovořit o hrnčířském okrsku, který se rozkládal mezi výchozy grafitu u Svinova, ložiskem kvalitní hlíny na Masnicích a středověkým městem. Hlavním úkolem budoucího bádání musí být bližší specifikace jeho rozsahu.

Loš. pohár II. typu.

Nejdůležitějším novým poznatkem od dob Walchera von Moltheina či Zoroslavy Drobné je zjištění, že hrnčíři ve středověku vyráběli vedle nádob s povrchem pokrytým puchýřky také běžnou keramikou pro odběratele v okolních vsích. V oblibě byly jednoduché hrnce, džbány nebo mísy. Hrnčíři je vytáčeli z hrubší písčité hlíny do šedava až okrova vypálené, občas je zdobili červenými linkami. Někdy od konce 15. století svou nabídku rozšířili o kachle potřebné ke stavbě kamen. Vedle jednoduchých nádobkových kachlů zhotovovali také komorové, na jejich čelní vyhřívací stěně byly použity motivy starozákonních proroků, Adama a Evy či jiných biblických postav. Pěkné exempláře se podařilo zachytit při přestavbě hradu Bouzova na turistickou atrakci či v prostorách děkanství v Mohelnici /dnešní muzeum/. Po ukončení produkce nádob s povrchem pokrytým puchýřky pokračovala výroba běžného užitkového zboží až do počátku 20. století. Pak smaltované hrnce definitivně vytlačily z trhu neforemné nádoby.

Nové výzkumy zpřesnily také naše poznatky o technologii výroby keramiky s povrchem pokrytým puchýřky. Již dříve jsme věděli, že hrnčíři přidávali do keramické hmoty tuhu s cílem zvýšit ohnivzdornost nádob. Tuha těžená u Svinova obsahuje oxidy železa, které za vysokých teplot expandují a na povrchu vytvářejí puchýřky. Naše poznatky dokládají nádoby nalezené na slovanském sídlišti u Mohelnice. Soudíme, že řemeslníci ve vrcholném středověku přidávali do hmoty ještě další ingredience, pravděpodobně břidlici, piliny a další, které zvyšovaly efekt tvorby bublinek. K dosažení vysokých teplot dosahujících hodnoty až 1200°C však potřebovali speciální pece. Využili tehdy známé modely, jednoduché mířovitě stavby, jejich výhřevnou kapacitu zvýšili čtyřmi vstupními otvory. Jednu takovou pec jsme odkryli při archeologickém výzkumu staveniště obchodního domu Jednota v roce 1977 a části dalších v roce 2004. V současné době neznáme v archeologickém materiálu střední Evropy obdobné pece, používaly se však v lidovém hrnčířství a východním Slovensku.

Spečení loštických pohárů, Loštice Jednota.

Archeologicky dělíme poháry nacházené ve střední Evropě do tří základních typů. První představují jednoduché tvary štíhlého těla, prakticky gotického provedení, s okrajem ve tvaru okruží. Začaly se vyrábět někdy na počátku 15. století a svým habitem plně vycházely z dobových tradic. Nejstarší tvary mají jednoduché tělo, mladší pak stěny nad dnem dovnitř prohnuté.

Do druhé skupiny řadíme poháry vejčitého těla, které mají na podhrdlí věnec drobných oušek. Skupina označená písmenem a má hrdlo válcovité a skupina označená písmenem b pak kónické. Počet oušek kolísá od šesti až po osmnáct. Malými ouškami nelze prostrčit prsty, takže mohly sloužit pouze k dekorativním účelům. Jedná se o zcela unikátní typ, který nemá ve střední Evropě období. S jejich výrobou začali hrnčíři v Lošticích někdy kolem poloviny 15. století. Dříve se předpokládalo, že poháry vznikly pod vlivem vyspělé kameniny produkované v Porýní, zejména v okolí Kolína nad Rýnem. Po zveřejnění nových nálezů lze předpokládat, že inspirací pro hrnčířské mistry byly poháry vyráběné někde v Horní Lužici, městech Zittau a Bautzen, na počátku 15. století, jež nesou archeologické označení tzv. Falke Gruppe-Falkeho skupina. Poháry mají nápadně hruškovitě modelované tělo, chybí jim však věnec oušek. Toto je zcela unikátní výzdobný prvek, který nemá ve středoevropském materiálu období. Horní Lužice byla součástí lucemburských držav a musíme předpokládat intenzivní kontakty mezi specializovanými řemeslníky. Buď tedy loštický tovaryš dorazil do Budyšina nebo tamní hrnčíř se toulal Moravou. To je však již "Šifra mistra Leonarda".

Třetí skupina loštických pohárů byla rozpoznána teprve nedávno. Jedná se o štíhlé tvary se širokou plnou nožkou, která nemá ouška na podhrdlí. V současné době známe teprve několik exemplářů z Loštic-Žádlovic. Další výzkumy nepochybně naši pramennou základnu rozšíří.

Ukázka základních typů loštických pohárů. Žádlovice č.p. 4.

Poháry s povrchem pokrytým puchýřky si rychle získaly zájemce v celé střední Evropě, takže nepřekvapí, že jeden exemplář namaloval na obraz Zahradu pozemských rozkoší po roce 1500 ve městě s'Hertogenbosch známý vlámský malíř Hieronymus Bosch. Pohár má patku ozdobenou kovovou facetou, pro potřeby vyšší

šlechty se ušlechtilým kovem zdobilo také hrdlo. O jejich existenci víme ze soupisu skvostů varadínského biskupa Jana Filipce, které zanechal v roce 1490 po svém návratu z Uher u svého přítele zemského hejtmána Ctibora Tovačovského na zámku v Tovačově. Zde se dozvídáme, že mimo jiné vlastnil...item Loščický hrnec stříbrem okovaný. Jak takový exemplář vypadal, si můžeme udělat představu z několika kusů dochovaných ve sbírkách muzeí Evropy. Snad nejkrásnější kus se dochoval v Muzeu užitého umění v Kolíně nad Rýnem. Na hrdle je vyryto několik galantních scén, skupině pijáků u dřevěného stolu podává muž pohár, který má na podhrdlí ouška, starší manželský pár, dva hudebníci, tančící pár a heraldický znak.

V dochovaných scénkách jsou nejdůležitější dva prvky. Píjan má v ruce nepochybně loštický pohár, jedná se tedy o jeho nejstarší vyobrazení z poloviny 16. století. Znak patří pánům z Leiningenu, rodu, jenž sídlil v severním Bádensku, nedaleko Heidelbergu. Sláva našich hrnčírů dosáhla tedy až k Rýnu. Další pohár se v roce 1910 nacházel v majetku rodiny Trappů na hradě Churburg v jižním Tyrolsku, nyní italská provincie Alto Adige. V současné době se pokouším ověřit, zda ještě fyzicky existuje, ale nemám štěstí, současný hrabě a majitel hradu nekomunikuje. Pohár měl deset oušek a na pozlacené stříbrné facetě je vyryt nápis: "Ist der Wein gut so schmeckt er myr dester pas". Další dva poháry se dochovaly v Budapešti a jeden v Historisches Museum der Stadt Wien.

Produkce pohárů s povrchem pokrytým puchýřky skončila někdy kolem poloviny 16.století, z trhu je nepochybně vytlačilo kvalitní glazované zboží, produkované na jižní Moravě habány. Také renesance od základů změnila životní styl a pro hrubé poháry nebylo na stolech místo. Loštičtí hrnčíři se z šoku už nevzpamatovali a receptury tajemné výroby si vzali s sebou do hrobu. Když byly na konci 19.století nalezeny první poháry, vzbudily v odborné veřejnosti opravdový zájem. Jejich produkci však nikdo nedokázal přesněji popsat, a tak téměř jedno století badatelé jejich technologii určovali prostou dedukcí. Až v sedmdesátých letech minulého století se podařilo prokázat, že místní řemeslníci přidávali do běžné hlíny grafit těžený v nedalekých výchozech u Svinova. Místní materiál obsahuje oxidy železa, které za vysokých teplot expandují a vytváří ony charakteristické puchýřky. S tímto tvrzením se nespokojil pražský grafik Josef Dudek a pokusy prokázal, že do hlíny je třeba přidat více ingrediencí, aby se dostavil požadovaný efekt. Pokusy také prokázal, že pece se čtyřmi vstupními otvory jsou velmi vhodné pro dosažení teplot vyšších než 1200o C. Své výzkumy prezentoval na výstavě v Památníku A. Kašpara v Lošticích v roce 2002 pod názvem Pocula Loscicensia aperta aneb tajemství loštických hrnčírů odhaleno. Pro zvědavé návštěvníky připravil krásný grafický list, jenž také v našem článku uvádíme. Učinili jsme tak první krok k poznání technologie výroby a věřím, že brzy nabídneme na trh kvalitní repliky unikátních pohárů.

Vladimír Goš